

тому, що вона створює, наявна чи то епістемічно, чи логічно, чи психологічно, чи дискурсивно, чи все разом. Такої диференціації суб'єкта в тексті Фуко не робив, бо, раз створивши текст, суб'єкт буцімто зникає з нього, залишивши по собі хіба “рухливі визначники”. Натомість він звинуватив феноменологію за її неспроможність збагнути взаємовідношення феноменального світу і мови. Гуссерлівська версія, твердив він, звела цей світ до первісних значень як семантичних диспозицій “Я”, а сартрівська до “фактичності” (*facticité*), поставивши її перед значенням слова. І та, і друга версії феноменології цілковито узалежили цей світ від монологічного суб'єкта. Чи це справді так? Переконаний, що ні. Вважаю, що Гайдеггер мав рацію, коли твердив, що “мистець є джерелом твору, а твір джерелом митця. Вони не існують один без одного, хоч самі в собі і в своїх стосунках завдячують своїм існуванням третій речі, котра була до них і котра наділила їх своїм ім'ям — мистецтву”¹⁷.

м. Сомерсет, США

¹⁷ Heidegger M. The Origin of the Wort of Art. Basic Writing. – N.-Y., 1997. – С. 179.

Володимир Федоров

АВТОР ЯК ОНТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Проблема автора інтенсивно досліджувалася у 60–90-х рр. минулого століття, сформувалась навіть школа, засновником і лідером якої став Б.Корман. Сьогодні ж, незважаючи на декларації про важливість і навіть “центральність” категорії автора для науки про літературу, вона опинилась практично на периферії уваги вчених.

Причина, на мою думку, полягає в тому, що наука про поезію як вид мистецтва оформилась навколо проблеми твору як практичної форми існування слова. В перспективі “від твору” автор — це “той, хто його написав”. Автор виступає суб'єктом *діяльності*, а все вагоме, значиме й цікаве зосереджувалось у продукті цієї діяльності — в творі.

У працях М.Бахтіна, які “спровокували” інтерес до проблеми автора, діяльнісний план відіграє, можливо, першорядну роль, але він “ускладнюється” онтологічним. Присутність цього аспекту інколи достатньо відчутна, і тоді автор виступає як суб'єкт естетичного буття. Недаремно публікатори праці М.Бахтіна “Автор і герой в естетичній діяльності” (С.Аверінцев та С.Бочаров) визнали необхідним прокоментувати запропоновану ними назву праці, яка залишилася у М.Бахтіна не названою.

Онтологічний аспект, по суті, пропонується і у статті Д.С.Лихачова “Внутрішній світ художнього твору” (1968 р.). Висунувши тезу, що письменник витворює “свої закони”, вчений поставив два важливих питання: 1) завдяки чому автор *може* творити свої закони; 2) яким чином зорієнтовано “внутрішній світ”, по-перше, “художнього твору”, по-друге, присутньої для письменника дійсності. Як бачимо, ці онтологічні проблеми визнають факт існування “внутрішнього світу” як реального буттєвого утворення.

У монографії про поетику Ф.Достоевського, як і в трактаті “Автор і герой в естетичній діяльності”, М.Бахтін представляє автора то як суб’єкта естетичної діяльності, то як суб’єкта естетичного буття. Це, загалом, можна пояснити: суб’єктом естетичної діяльності може бути т і л ь к и суб’єкт естетичного буття. Ці аспекти присутні в усіх працях М.Бахтіна, які присвячені “автору”, й спеціально відмінності між ними в основному не фіксуються. Це призводить до змішування аспектів, і в результаті створюється розпливчате уявлення одного з фундаментальних для М.Бахтіна понять. Б.Корман постійно відзначає багатозначність терміна “автор” у М.Бахтіна і навіть передбачає, що ідея поліфонічності роману Ф.Достоевського зобов’язана своїм виникненням цій нечіткості.

Справді, автор – багатоаспектна одиниця. М.Бахтін деякі аспекти відшліфовував детально, інші просто окреслював, можливо, через незакінченість роботи над книгою “Автор і герой в естетичній діяльності”, присвяченою спеціально проблемі автора. Проте, фактично, М.Бахтін уявляє собі автора як онтологічну одиницю, і, відповідно, осмислює проблему автора як онтологічну. “Осмислює” в цьому контексті не зовсім точне слово, оскільки вченому було необхідно виробити методику дослідження автора як суб’єкта буття, а не просто її “застосовувати”.

У дослідженнях вчених, які в основному належали до “корманівської школи”, здійснюється спроба засвоїти “автора”, залишаючись у межах поетики. Проте стає все очевиднішим, що в цих межах проблему автора вирішити не можна: вона просто “щезає” для теоретика літератури. Вичерпавши свої ресурси, поетика в особі одного з авторитетних своїх представників оголосила “смерть автора”. Але і на цей раз чутки виявились “занадто перебільшеними”.

У цьому випадку, звичайно, наявна проблема, а не простий перехід від одного аспекту проблеми до іншого. Сутність полягає в тому, що на сьогодні немає знань з цього питання. Хоча М.Бахтін у сукупності своїх праць практично виробляв, засвоював проблему автора в онтологічному плані і навіть впроваджував спроби узагальнити свій досвід, проте розробленої методики все ще немає. На нашу думку, автор і авторство загалом повинні стати предметом особливої сфери знань. Можливо, її назвуть, йдучи за стереотипом, “новою філологією”, або “постфілологією”, а може “метафілологією”. Справа, звичайно, не в назві, а в якості цього знання, що дозволить знайти адекватний підхід до такої величини, як автор. Ми будемо називати цей тип знань філологічним, передбачаючи, що філологію з еклектичної сукупності “філологічних” наук перетворює в новий тип знань саме новий предмет – автор як суб’єкт буття.

Автор – суб’єкт перетвореного буття. Я вживаю це дещо “підозріле” слово тому, що автор, вживлюючи себе в сукупність героїв та їх дійсність, насправді перетворює себе в них. Уявлюване іманентне уявляючому. Звідси випливає, що автор – суб’єкт надтілесного за своїм типом буття, яке, однак, не може здійснюватися безпосередньо, а тільки через онтологічних посередників – героїв, які існують у життєво-прозаїчній (фабульній) дійсності. Ця обставина може слугувати формальним підґрунтям для характеристики авторського буття як перетвореного.

Таким чином, стосовно мислимого автора не можна зайняти позицію позанаходження: не можна сприймати автора як відстороненого від суб’єкта сприйняття, “в перспективному від нього напрямі”. Герой – це особа в творі, яка сприймається перспективно, а суб’єкт сприйняття – спостерігач. Він же стає і суб’єктом пізнання героя в його життєво-прозаїчному статусі. Безпосереднє знання спостерігача про героїв є перетвореною формою знання філолога про автора.

Перше питання, яке має бути поставлене дослідником проблеми автора в онтологічному плані, виглядає так: чому людина прагне або бути автором, або хоча б бути причетним до авторського буття? Відповідь на це питання і робить актуальним онтологічний аспект проблеми, тому що основна причина полягає в “наданні” надтілесного існування людині тілесній. По-справжньому — людина виявляється суб’єктом словесного буття, і вона прагне досягти словесного онтологічного статусу. Наявність тілесної дійсності не дозволяє їй реалізувати своє буття як безпосередньо словесне (безпосередньо людське). Але онтологічна норма не дозволяє їй опускатися до безпосередньо тілесного, природного. Людина в результаті стає суб’єктом перетворено-словесного буття.

А це значить: людина перетворює себе в тілесне творіння і ним стає. Тілесна людина іманентна буттю людини як суб’єкта перетвореного буття. Просторово-часова сфера фіксує тілесну людину, яка і уявляється власне людиною; різницю між твариною і людиною вбачають у функціональному плані. Тілесні диференціації між ними можуть бути (і є, звичайно) дуже суттєвими, але це — внутрішньотілесні відмінності, відмінності між двома однаковими органічними істотами.

Разом з тим, якщо людина буде тільки тілом, вона не зможе робити тих звичних і природних для неї функцій, або видів діяльності, які їй притаманні за її людською природою, наприклад, говорити, малювати, бачити сновидіння і т. ін. Предмет і та дійсність, в якій вона існує як реальна одиниця, іманентні буттю автора. Очевидно, той, що уявляє, не може бути онтологічно ототожнений з людиною як суб’єктом тілесного існування.

Той, що уявляє, і є суб’єктом людського буття, яке може бути більш або менш інтенсивне. Коли людина щось робить, пов’язане з уявою (відповідно, з перетворенням), вона посідає позицію позазнаходження відносно того, ким уявляється. Ця позиція необхідна їй для здійснення акту висловлення, тобто виконує службову роль. Однак існує такий тип висловлення, який потребує не тільки фактичного перебування в позиції позазнаходження, а й опанування цієї позиції. Йдеться про поетичне висловлювання. У вказаній ситуації людина опановує онтологічну форму, притаманну тому, хто себе перетворив у тілесну людину. У цій точці починається його перетворено-словесне (поетичне і — ширше — естетичне) буття.

Це буття конфліктне: воно спрямоване на подолання життєвої форми існування, адже людина прагне стати суб’єктом не перетворено-словесного, а безпосередньо словесного буття. Поетичне висловлення (“твор”) відрізняється від белетристичного тим, що в першому випадку людина опановує позицію позазнаходження та існує як суб’єкт перетворено-словесного буття, тобто спрямовує своє буття на досягнення безпосереднього буття. Белетристичне висловлення не опановує позицію позазнаходження й обслуговує будь-яку життєву потребу.

Поетів-белетристів — безліч. Поетів же як суб’єктів перетворено-словесного буття за всю історію людства нараховується лише одиниці. Я, наприклад, знаю тільки одного “сучасного” поета — Юрія Кузнецова.

Поет, таким чином, є суб’єкт конфліктного буття: він не відображає естетичний конфлікт, але вирішує його. Досягаючи найвищого онтологічного статусу (словесного), поет потрапляє у сферу існування Слова. Слово як суб’єкт конфліктного буття через поета розв’язує свій онтологічний конфлікт. Досліджуючи проблему автора, вчений опиняється в такому колі питань, які належать до “останніх” (хто ми? звідки прийшли? куди йдемо?). Водночас він має справу з тим типом буття, для якого ці питання виявляються актуальними і які він в змозі вирішити.

Це, як я вже сказав, сфера буття Слова. Слово — первісний і в певній перспективі єдиний суб’єкт буття, оскільки всі інші форми існування є перетвореними формами

буття Слова. Слово перетворює себе в фізичний космос (акт творіння), стає суб'єктом перетвореного буття: утворюючи космос як безкінечне величезне фізичне тіло, воно втілює своє надтілесне буття. Виникає питання про причину: чому Слово відмінило своє безпосереднє буття та стало суб'єктом перетвореного буття, притому нижчого типу? Причина, на мій погляд, полягає в тому, що Слово хоче бути своїм творцем, тому воно анулює своє наявне буття і відновлює його — вже як досягнене. Своє перетворене буття воно спрямовує на те, щоб подолати свою перетвореність і знову стати суб'єктом безпосереднього словесного буття. Це може відбутися тільки в акті зворотного перетворення: Слово перетворюється “зворотно” саме в себе. Цей акт не може бути здійснений без участі того, у що Слово себе перетворило. Через те, що фізичний космос не може бути таким суб'єктом, то Слово поступово підвищує онтологічний статус космосу: з фізичного воно стає рослинним, а потім органічним. Зрештою, космос стає суб'єктом надтілесного — мовленнєвого — буття. Це буття є людським у нижчій його стадії. Залишаючись у межах словесного буття, воно суттєво “еволюціонує”. Нарешті, воно досягає того, що перетворює себе в суб'єкт буття такого ж типу, як і воно — словесний тип. Подвиг Христа ніби засвідчує, що Слово стає спроможним відтворити себе. Христос стає (є) першою людиною, зміст буття якої — любов. Оскільки любов — такий же перетворений зміст буття Христа, як і саме буття, то він, уявляючи любов безпосереднім змістом свого існування, і форму буття робить безпосередньо словесною.

Подвиг Христа і є актом зворотного перетворення, початий ним, але не завершений. Людство зараз здійснює акт зворотного перетворення, по завершенні якого Слово знову стане суб'єктом безпосереднього словесного буття, змістом якого стане знову любов.

Тепер ми можемо поставити питання про ту роль, яку, безсумнівно, відіграє естетичний автор (поет) у вирішенні цієї ситуації. Будучи суб'єктом перетворено-словесного буття, автор з цієї причини стає суб'єктом конфліктного існування. З одного боку, онтологічна інтуїція спрямовує його в сферу “словесного” (тобто “людського”) буття, з другого — життєвий інстинкт попереджає його про небезпеку смерті: досягнення безпосереднього словесного буття небезпечно перевищенням органічного (тобто життєвого) існування, що в межах тілесної дійсності означає смерть.

Конфлікт, який розв'язує поет, — це, таким чином, конфлікт між двома статусами одного суб'єкта буття. Та перепона, яка долається поетом, — це його особисте існування як життєво актуального суб'єкта. Правильно здійснювана й завершувана подія поетичного буття повинна закінчитися подоланням поетом свого життєвого статусу та досягненням безпосереднього словесного, тобто вже не поетичного буття.

Такий результат, практично, можливий для досягнення, тому що онтологічна енергія поета не володіє потрібною здатністю для вирішення онтологічного конфлікту. А це означає, що в життєво-прозаїчній дійсності лишається якийсь онтологічний “осад”, який називається “твором”. Твори, поступово накопичуючись, утворюють широку й розгалужену “сферу мистецтва” з внутрішніми взаєминами, проблемами, конфліктами. “Людина мистецтва” і поет як суб'єкти перетворено-словесного буття — по суті, антагоністи, хоча найбільш вишукані “майстри” часом “сходять” за справжніх поетів.

Ця сфера мистецтва і є тією безсумнівною і значимою реальністю, яка утруднює розв'язання конфлікту. Але, врешті решт, вирішення цього конфлікту не у владі поета, і безсумнівна користь поета полягає у тому онтологічному досвіді, який він “наживає” сам і передає читачам.

м. Донецьк

Слово і Час. 2003. № 10